

Szemes Péter

Muravidéki kincsestár

(Magyar Zoltán *Muravidéki népmondák* című könyvéről)

Ma már közhelyszámba megy Hegel gondolatának parafrázisa, miszerint minden közösség azonos a történelmével. Ami elsősorban a továbbélő örökség (pl. szokások) és a tárgyi emlékek mellett a kollektív emlékezetet reprezentáló narratív hagyományból bontható ki. Ez utóbbi vonatkozásában pedig meghatározó jelentőségű a kiváló néprajzos, Magyar Zoltán *Muravidéki népmondák* című könyve, mely a lokális szövegfolklor eddig legteljesebb gyűjteményeként a szlovéniai magyarság kulturális önazonosságának erősítésén és a múltfeltáró, leletmentő munkán túl a helyi értékek megismertetése, egyetemes nemzeti szellemi kincseink közé emelése miatt is mérföldkönek számít a lendvai Magyar Nemzeti Művelődési Intézet kiadványainak sorában.

A tetszetős kivitelezésű kötet voltaképpen a gondos szerző által – egyebek mellett torna- és zoborvidéki, gömöri, gyimesi, kalotaszegi, szilágysági vagy bodrogi gyűjtéseit követően – 2004 nyarán a Muravidék 20 településén rögzített, mintegy 700 narratívumból félezret ad közre, valamint egy jövőbeli lehetséges adomatar alapjaként, függelékben még egy kisebb adoma-, anekdota- és tréfamese-anyagot. A korpusz elé rendelt átfogó bevezető tanulmányában mindezek rövid áttekintésén, tematizálásán, súlypontjainak kiemelésén túl, megemlékezik a kutatási előzményekről is. Rendkívül szimpatikus módon fejt hajt a munkát megalapozó Gönczi Ferenc és a II. világháború után szisztematikus alapossággal gyűjtő Szentmihályi Imre (a Göcseji Múzeum első igazgatója, a Falumúzeum egyik megálmodója) emléke előtt, rámutatva, hogy utóbbi kapcsolódó feljegyzéseinek nagy része a nagyközönség számára máig hozzáférhetetlen. De hivatkozik Bellosics Bálint, Toma Károly, Kapos Ernő, Penavin Olga, Kerecsényi Edit, Halász Albert, Pivar Ella, Mód László, Töröcsik István, Szabó Mária és mások helyi folklórhoz kötődő írásaira is.

Az általa gyűjtött népmondák első csoportjaként a *történeti tárgyúakat* adja közre. Ezek szöveghagyománya egészen Attila királyig nyúlik vissza, aki a legenda szerint kétszer is átvonult a vidéken, felesége, Kerka királynő pedig itt fulladt a később róla elnevezett folyóba. Érdekes az is, hogy a helyiek Szent István ellenében máig Koppány vezér örökösiként pozícionálják magukat. A Kárpát-medence egészéhez hasonlóan, több történet kapcsolódik Szent László (főként csodás forrásfakasztások) és Mátyás királyokhoz, utóbbi az egyik szerint Lendván is megfordult. A legtöbb történeti monda azonban a török időkhöz kötődik. A mohácsi csatában Bánffy János életét Bakáts (Bakács) Sándor nevű csatlósa mentette meg, akit ezért ura nemcsak a fogságból váltott ki, de birtokkal is jutalmazott, saját menekülése emlékére pedig Szent János tiszteletére templomot, a pálos barátok számára pedig kolostort építtetett. Számos narratívum említi a törökök dúlását és kegyetlenkedését, az általuk elrejtett mesés kincset, vagy éppen a nép számára menekülési utat biztosító „vaskapuk” meglétét (állítólag a lendvai és lenti várat is alagút köti össze). A város történetének dicsőséges fejezete az 1603-as nagy ostrom visszaverése és Bánffy Kristóf diadala, aki a hagyomány szerint a támadó sereget mocsárba szorította, az elesetteket pedig a várhegy alatti Csontos (máig számos lelet kerül elő innen) területén temettette el. De ehhez az eseményhez kapcsolják a gazdag Hadik

legendakört is, aki az elbeszélések alapján „a vár kapitányaként” vagy a szerelmesét a halálba is követő várkisasszony kedveseként egy török vitézzel vívott párbajban vagy az ellenség elől menekülve szerzett végzetes sebet vagy szenvedett halálos balesetet. Több adatközlő is említi azt a bizarr változatot, miszerint elestekor a hős teste fennakadt és napokig lábánál fogva lógott, mialatt teljesen kivérzett – így magyarázzák a későbbi mumifikációt. Az 1733-ban meghalt Hadik Mihálynak, mint valós történelmi személyiségnek, akinek múmiája 1795-ben előkerült (és a helyi csínytevőknek köszönhetően a templom szószékén papi ruhába öltöztetve a híveket ijesztgette) és ma is megtekinthető a Szentháromság hegyi kápolnában, sőt a néphit szerint gyógyító erővel is bír (például fogfájás esetén), nyilvánvalóan semmi köze sincs a mitikus törökverőhöz, akinek lópatkónyomát sokáig és több helyütt mutogatták az idősebbek. A helyi hagyományból teljesen hiányzik a kuruckort megidéző mondaanyag és az 1848/49-es szabadságharc emlékét is csak a Kapos Ernő múlt század eleji gyűjtéséből származó, Piku bácsi által ízes tájnyelven elmondott, *A zillérök* című elbeszélés őrzi, Jellasics horvát (azaz „illír”) katonáinak garázdálkodásáról. A legújabb kori történetek közül szívbeemelő a Muravidék visszacsatolásáról szóló rövid emlékezés (74. szöveg): „Lendván nagy ünnep vót. Aztán tudom, én is vótam kü a határig. Akkora énökkel, az a sok szép magyar nóta... Jézus, az millen jó érzés vót! Hát minékünk ez nagy érzés vót. Akkor mise vót, oszt estire vót bál Lendván.” (Csente). Ezzel szemben érezhetően máig élő seb az idősebb helyi magyarok számára a szovjet megszállás, valamint a jugoszláv partizánok vérengzéseinek és a deportálásoknak – különösen a kisgyermekek kegyetlen elhurcolásának és legyilkolásának – a megidézése.

A szerző – kiváló érzéssel – számba veszi a különböző helyekhez, létesítményekhez kapcsolódó emlékeket is. Feltűnik Dobronak egykori mezővárosi kiváltsága, az elpusztult Szécsiszentlászló közeli alsó-hegyi falu és a kámaházi kolostor, az „öreg” római út és a „vaskapuk” mellett a Völgyifaluból Magyarországra vezető régi országút, a több településen még ma is látható lármafa (ahonnan például az ellenség jöttét

adták hírül), a bűnösöket elrettentő gyertyánosi akasztófa, vagy a „nagyon régön” még Alsólendva alatt elfutó Mura és a környező hatalmas lapály.

A történetekkel ellentétben viszonylag kevés, mindössze 39 az összegyűjtött *helyi mondák* száma – ennek oka Magyar Zoltán szerint alapvetően a táji adottságokban keresendő (a vidék, néhány kiemelkedéstől eltekintve, jellemzően sík és lápos). A „vízen érkezett” Kót, és az újszövetségi párhuzamot sem nélkülöző, Péter halászáról elnevezett Petesháza eredetének történetén túl ugyancsak megismerhetjük a pincai temető, valamint a lendvai Vénlány-szülő elkeresztelésének és a vár építésének történetét, utóbbihoz kapcsolódóan pedig a helyiek képzeletét mindig élénken foglalkoztató, kivezető alagutak verbális hagyományát is (eszerint az említett lenti váron túl a Szentháromság-kápolnáig is vitt innen földalatti járat). A vízhez kötődő elbeszélések egy része nevezetes kútakhoz, így a hosszúfalusi Bánffy-kúthoz (a feliasztott vadkan által megsebzett gyönyörű váraszony, Sгани Margit sérüléseit enyhítette az itteni víz, mely állítólag részben a vár ellátását is biztosította), az egykori kegyhelyről elnevezett, mára eltűnt Oltár-kúthoz és a gyógyító erejű Pusztamalomi-kúthoz, másik hányaduk a Csente környéki feneketlen patakhöz és tóhoz kapcsolódik. Emellett számos települést (Bánuta – bán útja, vagy a rossz földek miatt megbánta, aki elsőként oda települt; Kapca – alakjáról, vagy a vándorcigányok által itt elszórt rongyokról; Kót – egy nagyobb község sarka; Pince – pincelakásokról vagy borospincékről; Radamos – folyton mosó Rada nevű ember után) és helyet (dobronaki Begunc utca – a betelepültek „beguncok”, azaz szökevények; Csontos – az elesett katonák és civilek csontjairól; lendvai Vadkert – a Bánffyak egykori vadaskertje; petesházi Gyilkos-tó – egy belefűlladt gyermek miatt; petesházi Asszony-lik – egy szintén beleveszett asszony után) illetően maradtak fenn névmagyarázó mondák is. Az e csoportban közölt narratívumok leghátborzongatóbbika egy lendvahegyi pincére vonatkozik, melyben eszerint a Bach-korszakban a helybeli legények megölték, megsütötték és részben megettek egy önkényeskedő pandúrt.

A vallásos elbeszélések, a *legendák* legnagyobb része a Radamos határában lévő Mária-fa köré szerveződött. 1947. június 15-én itt jelent meg a teheneit legeltető Füle Józsefnek a lombkoronában Szűz Mária, s ezzel kezdődött a máig élénk kultusz, amit az sem vetett vissza, hogy a tölgyet egy 1986-os szélvihar derékba törte (a csonk és a fekvő törzs egyaránt szakrális tárgyává vált). Azóta több idelátogatónak Szűzanya-látomása volt (köztük bizarr módon az egyik felülvizsgálatra érkező kommunista funkcionáriusnak is), de akadt olyan is, aki Jézust, a keresztút egy jelenetét, a Szent Családot, Szent Józsefet (volt, aki motorbiciklin!), vagy fényes gömböt vélt a kegyhelyen felfedezni. Különböző csodákat is kötnek a fához (rég várt esőzés, Füle János misztikus eredetű rózsafüzére, elveszett gyermek előkerülése, gyulladások, szenvedéstől megváltás, kegyes álmok), melyet egyetlen ellensége sem tudott, vagy mert kívágni, hiába próbálta.

Több történet kapcsolódik egy másik kegyhelyhez, a dobronaki Szent Vid-kúthoz (a Babakúthoz – ide hordták ugyanis a gyermekeket) is. A környéken lakók megemlékeztek az itt állt, „elsüllyedt” kolostorról, sőt voltak, akik az egykori barátok árnyait is látni vélték. A vízforrásnak számos gyógyulás köszönhető, különösen a szembetegségekre bizonyult jó írának, békéjének megsértőjét, egy lövöldöző „turniscsai partizánt” azonban „örzöje” halála előtt betegséggel és szenvedéssel büntette, amitől nem tudott megszabadulni, míg meg nem gyónta bűnét. Emellett szintén a szakrális elbeszélések sorát gyarapítják a búcsúszentlászlói csodákról, a Szent Vendel és Szent Márton életéről és tiszteletéről, a templomból elhozott, vérző ostyáról vagy az ima gyógyító erejéről feljegyzett „esetek”.

Ugyancsak a *bűn és bűnhődés* a témája az ünnepeket és a szentségeket nem tisztelőik történeteinek. A vasárnap dolgozók szénája „megrohadott”, szétszórta a vihar (ez a legenda szerint a Leninnel is kezét fogó, öreg kommunista, kámaházi /Miszter/ Soós Lajossal megedett dolog Úrnapjához kötődően is megjelenik) vagy felborult vele a szekér, Vízkeresztkor nem tudott a vétkezni próbáló asszony kenyeret sütni, a Pünkösdkor rabsickodót megriasztotta véletlenül elsült puskája, Kisboldogasszonykor hatalmas kígyó kergette el a mezőn „takarni” akarókat, az istenkáromló nagy

jégesőt kapott, a hamisan esküdő elveszítette ujját, a lopásért megátkozott halálos balesetet szenvedett, a temetői kereszt elvivője szörnyethalt ijedtében, a sebesült német katona szadista kínzóját áldozata kísértette, a bűnösre pedig még temetésekor is lesújtott a Fentvaló.

A vidéken alkalmas bűvőhely hiányában kevés a fennmaradt *betyármondák* száma. Megörökítették Sobri Jóska kapcai látogatását, aki előre bejelentette a bíró lovának ellopását, a Göntérháza melletti vaskapunál a legutóbbi időig mutogatták Savanyú Jóska bűvőhelyét, Patkó Bandi megbüntette az őt becsmérlő nőt és egy pandúrkalandja is fennmaradt, és Seruka haramia alföldi rablásainak híre is eljutott a Muravidékig. Helyi vonatkozásban a Vradár nevű rabló garázdálkodását említik, akit 1929-ben lőtt agyon Zipovecz csendőr a Petesháza és Hármashalom közötti erdőben, valamint a betyárok jeladási módját (a gémeskút rúdjának állásával üzentek) és környékbeli rejtkehelyeiket.

A *kincsmondákat* gyakran természetfeletti lények (tündérek) felbukkanásával vagy jelenségek (lidércfény) előfordulásával kapcsolták össze. Az adatközlők több helyet is megneveztek (egy Radamos melletti mocsár, Hosszúfalu közeli Zótárkút, kámaházi kastély, a vaskapu Völgyifalunál), ahol főként a törökök aranyat vagy más értéket (bort) rejtettek el, de a szövegek megemlékeznek szerencsés kincstalálókra és kevésbé szerencsés -keresőkről is.

A korpusz legnagyobb egységét a *hiedelemmondák* alkotják. A feljegyzett 215 narratívum egy része a szerencsétlenségek („söprűs csillag”, azaz üstökös – I. világháború, „arab háború”(!); vörös égbolt – II. világháború) és a halál előérzetéhez (kutya nappal „tutul” /vonyít/, esetleg kaparja a falat, az asztal megkoppan, a bagoly kuvikol) vagy bekövetkeztéhez (kereszt jelenik meg a falon, fehér galamb a ház fölött) kötődik. De hátborzongató történeteket meséltek a tetszhalottak felébredéséről (van, hogy csak a temetés után), a visszajáró halottak neszezéséről, tetteiről (ajtónyitások), sőt megjelenéséről (lépcsőn felmenő apa, asztalnál ülő régi feleség, konyhába lépő ismerősök) is. Emellett számos elbeszélés foglalkozik a kísértetekkel és a gonosz, ártó szándékú szellemekkel. Noha – amint a szerző rámutat – előbbiek hagyományköre mára

jelentősen erodálódott, még emlegették a kapcai (ahol az ostyát elvivő halott nem tudott nyugodni), a kóti (a gazdasszony elcsalta a papi palást anyagát) és a petesházi (egy öngyilkos és egy erőszakos halált halt „garázdálkodott”) házak eseteit. Mintegy két tucat szöveg idézi meg az éjszakai utasok haladását nehezítő „gyertyásokat”, amit a régiek rossz léleknek, az újabbak – racionálisan – égő földgáznak tartottak.

A Muravidék népi hiedelemvilágához tartozik még a dögvészt hozó, fekete ruhás betegségdémon, a különböző alakokban (köztük szeretőként is) kísértő „lucfér”, az ijesztő ördög, s főként a forgószéliben, macskaként, „daracskos békaként” megjelenő, állatot és embert egyaránt megrontani képes boszorkány. Velük ellentétben a közösség hasznos tagjai az ősi tudást birtokoló, evilág és a szellemvilág között közvetítő bölcs pásztorok, sámán-jegyekkel (pl. dupla fogsor) bíró garabonciás diákok, s konkrétan, távolabb a kígyókkal beszélgető szerbiai öreg, a muraközi tudós és a reszneki jósnő, Juliska néni, helyben pedig a lendvai vásárokon jövendölő Pesti Ilona, a spiritiszta Furján Gergő, vagy a halála idejét megmondó gyertyánosi férfi. A szájhagyomány megörökített mitikus állatokat is: gyermekek elől tejet megivó, a hasukba mászó, disznót elragadó, hatalmas „tórás” (tarajos) kígyókat, „embör nagyságú” murai óriásharcsát, lótolvaj farkasokat és gazdáját sirató kutyákat, illetve misztikus gyermekijesztőket, mint a „tutubán”, „bánuszi”/„bákuszi”, „rigomrágom” és a „benga”, a vízparti településeken pedig „nagy hallal” vagy „vízembörrel”, másutt cigányokkal riogatták a rosszalkodó vagy aludni nem akaró kicsiket. Végül a hiedelemmondák csoportjának végére vegyes folklórszövegeket is beválogatott a szerző. Ezekből magyarázatot kaphatunk a hetési nép hitére a holdbeli élet (Mária ringatja fia bölcsőjét, illetve egy szántóvető dolgozik itt), az égitest foltjai (a hárfázó Szent Dávid képe), a Tejút (egy cigány viszi rajt a lopott szénát) vagy a földrengés (a bolygónkat tartó cethalak helyet cserélnek) eredetére vonatkozóan, de különböző közismert vándormotívumok helyi előfordulására is példát találhatunk bennük (a „fundamentumba” tett pénz gazdagságot hoz a háznak, a harang megtöri a zivatart, stb.).

A humor köré szerveződő *tréfás elbeszélések* nem tartoznak a kötet szigorúan vett profiljához (nem mondák). Közreadásuknak így inkább függelék-, kiegészítés-jellege van – a szerző szándékolta egy későbbi bővebb gyűjtemény alapjait szeretné itt lehelyezni. Az álhiedelemmondák a hiedelmek mögötti valós, komikus hátteret mutatják meg: a beborozott Gyurkó bácsi kísértetéről kiderül, hogy be nem kapcsolt tarisznyájának fedele az, a lábnál vitt mécszet „gyertyásnak” nézik, a tetet lenyomó „lucfér” igazából a részeg testvér, a „tórás kígyú” szőlővessző, illetve fakéreg, míg Hadik Mihály megtalált múmiája (akivel a szovjetek csasztuskát tanítottak, a hippik pedig füves cigarettát szívattak!) csak egy csínynek köszönhetően ijesztette a templom szószékéről a lendvaiakat. Az adomák sorát gazdagítják a 100 éves kort keveslő plébánosról, a patkányhús-fogyasztással kérkedő gyermekről, a csekefai egérevésről szóló, illetve a lendvahegyi pince-történetek (a keresetét rendre „elkurvázó” Gergánról és Miska bácsi lovairól, akik nem mentek tovább a kocsmától, míg hajtójuk nem ivott benn egy fröccsöt) és pajzán elbeszélések. Hazugságmesék örökítik meg a hosszúfalusi Hány János, Herman bácsi vitézkedését és a gyertyánosi nagyotmondó nyári síelését is. Végül a falucsúfolókból, rátótiadákából szinte minden település lakóinak kijutott: a petesháziaktól (víz helyett hajdinában akartak úszni a község részeg polgárai, szarvasnak hitték és megrohanták a csíkkal teli kosarat, kötélben húzták fel a bikát, amellyel a háztetőn nőtt füvet szerették volna lelegeltetni, egymás nadrágjába csináltak az ittas komák) a hármasmalmiakon (visszaautasították a nekik felajánlott erdőt), csenteieken („spekulált” az itt talált gránát, nem robbant fel, „toráskigyúnak” nézett és agyonvert egy tökindát két kaptos atyafi) át a göntérháziakig (lakatot tettek az asszonyokra, a templomra és a bányára is), zsitkóciakig (egy ember, hogy ne nézzék le, fatörzset pörzsölt meg disznó helyett) és a szentlászlóiakig (megjárták a „krumpligánicával”). De nem maradt ki a kikapós helyiekről „kurvanevelőnek” nevezett Radamos, a sok ügyvéd miatt „húzó-vonó” csúfnevű Lendva és a magyarul rendesen nem tudó, mindent „nám”-mal tagadó Kapca sem.

A korpuszhoz mellékelt mutatók között, a mondák gyűjtési helyeinek számbavétele a tájnyelvi kifejezések és a felhasznált irodalom bőséges jegyzéke mellett a szerző az adatközlőket is felsorolja. Közülük (mintegy 50-en voltak, s majdnem minden helységből) a kiegészítő képanyagban néhány nevezetességgel együtt többeket megjelenít, s bevezető tanulmánya *Muravidéki mesélés, muravidéki mesélők* című egységében sokakat külön is megemlíti. A már eltávozott jeles elődök – mint Füle József, Piku bácsi, Herman bácsi – narratív örökségének megőrzője- és továbbvivőjeként egy-egy hálás szóval köszönetet mond a – közel félszáz történetet elbeszélő – radamosi Füle Margitnak (Füle József unokája), Szekeres Juliannának és Büki Rozáliának, a völgyifalui Marton Józsefnek, a pincei Fordán Józsefnek, a petesházi Gyuricza Józsefnek, a lendvahegyi Bíró Józsefnek és Patyi Zoltánnak, a hosszúfaluhegyi Hancs Ferencnek, a bánutai Cigány

Katalinnak, a kámaházi Molnár Irénnek, a hídvégi Berki Valériának, a göntérházi Csuka Józsefnek, a szécsiszentlászlói Molnár Istvánnak, a dobronaki Sabján Jánosnak, a zsitkóci Bacsó Ferencnek és Király Erzsébetnek, a gyertyánosi Szabó Ilonának, a kapcai Szarjas Máriaának, Herzsényák Józsefnek és Horváth Erzsébetnek, valamint a kóti Horváth Ferencnek. Mellettük pedig a szervezésben segítő Bence Lajosnak és Zágorec-Csuka Juditnak. Mindannyian jelentős mértékben hozzájárultak ahhoz, hogy Magyar Zoltán tollából különleges, hiánypótló és maradandó érték szülessen, mely éppúgy csábíthat a Muravidék népi hagyományában való elmélyülésre, annak alaposabb megismerésére, mint további behatóbb kutatásokra vagy az érdekes témák szépirodalmi kibontására, feldolgozására.

(*Magyar Nemzetiségi Művelődési Intézet, Lendva, 2010*)

Boromissza
Tibor:
Kiállítási
interiőr

